

Liszt Ferenc könyvtárai*

*„Oktatás útján jóformán csak a legelemibb ismeretek jutottak el hozzá. Történelemlről, földrajzról és általában a reáliákról mit sem tudott. Még idege-
nebbek voltak számára az egzakt tudományok. Zenéjén kívül csak olyan ismeretekkel bírt, amelyeket művészi pályáján inkább a véletlen, semmint a tudatos erőfeszítés mondhatni az útjába sodort.”¹*

Liszt Ferenc általános műveltségéről ezt a lesújtó ítéletet olvashatjuk a zeneszerző egyik első életrajzírója, Lina Ramann monográfiájának 1880-ban – tehát még a zeneszerző életében – megjelent nyitókötetében. Ramann a könyv előkészületeként összegyűjtött jegyzeteiből ráadásul az is kiderül, hogy e sorok Liszt személyes beszámolóján alapultak, s hogy a zeneszerző felnőtt korában gyakorta panaszkolt fel a csodagyermek-pályafutása folytán „elbliccelt” rendszeres iskolai képzése fájó hiányát. Liszt kíméletlen önkritikája ugyanakkor némileg félrevezető, hiszen műveltsége hiányosságait korán felismerve, e gyengéjét egy egész élet szorgos önművelésével próbálta ellensúlyozni, és ennek köszönhetően pályája delelőjén már nagyon is „kiművelt emberfőnek” tekinthette magát, akinek olvasottsága vetekedett generációja legpallérozottabb muzsikusai – Berlioz, Mendelssohn, Schumann vagy épp Wagner – műveltségével. Ráadásul Liszt esetében a széleskörű műveltség egyszersmind az alkotótevékenység szerves részévé is vált: Dante, Petrarca, Goethe, Lamartine és mások remekműveinek programzenei újrafogalmazásával a komponista az irodalom és a zene közötti, minden addiginál szorosabb kapcsolat létrehozására tett kísérletet.

Míthogy Liszt gyermekéveiben a papi hivatás iránt érzett különös elhivatottságot, első olvasmányai a *Biblia* (különösen az *Újtestamentum*), számos szentéletrajz, illetve Kempis Tamás *De imitatione Christi*je voltak. Párizsba költözése után azonban a tizenéves ifjú hamarosan a hangadó francia értelmiség búvkörébe került, s az 1820-as évek második felétől már Charles Augustin Sainte-Beuve, Étienne de Senancour, Alphonse de Lamartine és Victor Hugo művei jelentették fő szellemi táplálékát, Félicité de Lamennais abbé pedig valódi szellemi mestere lett. E fokozatos szellemi fordulathoz kétségtelenül hozzájárult az édesapa, Liszt Ádám 1827 augusztusában bekövetkezett váratlan halála, három évvel később a „júliusi forradalom” megrendítő élménye, nem utolsósorban pedig a Paganinivel való sorsdöntő találkozása, ami a zongora és általában a zene egészen új dimenzióinak felkutatására ösztönözte az alig húszesztendőös virtuózt. Mint egy gyakran idézett, 1832. május 2-án kelt levelében beszámolt róla, Paganini szinte emberfeletti teljesítményének hatása alatt „*már két hete dolgoznak szellemem és ujjaim, mint két megszállott ördögös – Homérosz, a Biblia, Platón, Locke, Byron, Hugo, Lamartine,*

* Ezzel a cikkel emlékezünk meg Liszt Ferenc születésének 200. évfordulójáról.

Chateaubriand, Beethoven, Bach, Hummel, Mozart, Weber mind itt vannak körülöttem. Hevesen tanulmányozom őket, meditálok rajtuk, falom őket; ezenfelül négy-öt órát gyakorolok, terceket, szexteket, oktávokat, tremolókat, ismételt hangokat, kadenciákat.”²

Arról, hogy Liszt pontosan milyen zenei és irodalmi művekkel vette körül magát művészi pályája e kiemelkedő fordulópontján, sajnos, keveset tudunk, a zeneszerző Párizsban összegyűjtött – bizonyára jelentékeny méretű – kotta- és könyvtárának későbbi sorsa ugyanis máig tisztázatlan. Amikor Liszt 1835 májusában a férjét elhagyó Marie d’Agoult-val együtt Svájcba szökött, bizonyára csak kevés könyvét vihette magával – erről tanúskodik az is, hogy alig két hónap múltán egy anyjához írt levelében több tucat kötet Svájcba postázását kéri. Minthogy egyre szaporodó koncertturnéi alatt könyveit csak nehézkesen tudta volna magával hordani, Párizsban maradt gyűjteményének mintegy másfél évtizeden át anyja viselte gondját, mígnem 1851 nyarán – immár Carolyne Sayn-Wittgenstein hercegnő oldalán Weimarban, a kényelmes otthont nyújtó Altenburgban letelepedve – Liszt a teljes könyvtár Németországba szállítását kérte. A kötetek katalogizálása még abban az évben meg is kezdődött, a gyűjtemény Weimarba érkezéséről azonban semmilyen adat nem maradt fent – talán mivel a weimari muzsikussal és az udvarral való egyre gyakoribb konfliktusok nyomán Lisztnek hamarosan kétségei támadtak, vajon valóban sokáig időzik-e majd a városban. Amennyiben a könyvek Párizsban maradtak, bizonyára Liszt édesanyjával együtt költöztek Émile Ollivier házába, amikor utóbbi 1857-ben feleségül vette a zeneszerző legidősebb lányát, Blandine-t – a mai Ollivier-leszármazottak azonban mit sem tudnak Liszt egykori könyvtárának hollétéről.

Ha korábbi párizsi gyűjteményéből néhány kötet talán a zeneszerzőhöz kerülhetett is az ’50-es években, Weimarban lényegében új könyvtár összeállításához kellett fognia. Amikor azonban 1861 nyarán megvált udvari karmesteri címétől, és (akkori tervei szerint végleg) elhagyta Weimart, ettől a gyűjteménytől is kénytelen volt megválni: az Altenburgot lepecsételték, s így a teljes bútorzat és a használati tárgyak zöme az épületben rekedt. 1867-ben ráadásul a házat ismét lakhatóvá kellett tenni, a Rómában időző Liszt és Wittgenstein hercegné pedig végül is a bútorok egy részének elárverezése mellett döntött, a legfontosabb tárgyakat – köztük több ládányi könyvet és kottát – egy magánházban raktározva el.

A korábbi „örök harag” csillapultával Liszt egy szűk évtized múltán ismét vizszatért Weimarba: 1869-től kezdve évi néhány hónapot töltött a városban, ahol a főherceg immár a Hofgärtnereiben biztosított számára állandó lakást. A zeneszerző itt kétségkívül ismét egy könyvtár birtokosa lett, amelybe alighanem korábbi weimari gyűjteménye egy része is átkerült. Az egész azonban semmiképp, hiszen mostani lakásának mérete össze sem volt hasonlítható a maga idején a város egyik legnépesebb kulturális és zeneszalonját is befogadó Altenburggal. A Hofgärtnereiben létrejött gyűjtemény mindenesetre jó kezekbe látszott kerülni a komponista halálakor, hiszen a nagyherceg hamarosan egy Liszt-múzeum létrehozásáról döntött, amely 1887. június 24-én meg is nyílt a zeneszerző korábbi lakásában. A hagyaték kezelői azonban sajnos, nem fordítottak figyelmet a korábban Liszt tulajdonában lévő kötetek elkülönítésére, így a ma már a Herzogin Anna Amalia Bibliothek gyűjteményének részét képező gazdag anyagban gyakorlatilag reménytelen feladat az egykori Liszt-könyvtár tételeinek azonosítása.

Ha a megmaradt kötetek és a zeneszerző személye közötti kapcsolat tisztázása megoldhatatlan feladatnak tűnik is, Liszt weimari könyvtárának egy jelentékeny részéről mégis tudomással bírunk. Eckhardt Mária ugyanis 1990-ben rábukkant egy erfurti antikvárius nyomtatott katalógusára, amely alig egy évvel a zeneszerző halála után a hagyatékban maradt „vegyes tartalmú” könyvekből kínált eladásra közel 1300 tételt.³ A katalógus háttéréről, sajnos semmi továbbit nem sikerült kideríteni: nem világos, mekkora részét képezhette ez a jegyzék a zeneszerző teljes könyvhagyatékának, és hogy vajon ki válogatta ki éppen ezeket a tételeket – ennélfogva csupán találgatás, hogy ez a jelentős mennyiségű anyag talán nem is a Hofgärtnerreiban tartott, hanem az egykori altenburgbeli gyűjtemény mindvégig raktárban maradt része lehetett. Az mindenesetre feltűnő, hogy ez a hagyaték rész alig (és talán csak véletlenül) tartalmaz zenei vonatkozású tételeket – mintha a hagyaték kezelői, illetve a majdani múzeum kialakítói számára csupán a Liszt alkotótevékenységével egészen szorosan összefüggő kötetek tűntek volna fontosnak, a többit pedig egyszerűen pénzé tették volna.

A számos bizonytalanság ellenére az antikvárius listájából kirajzolódó gyűjtemény érdekes tanulságokkal szolgál. A kötetek csaknem kétharmada francia nyelvű, igazolva, hogy Liszt mennyivel szívesebben írt és olvasott ezen a nyelven, mint németül. A további kötetek zöme természetesen német, de emellett jócskán akad angol kiadású, sőt néhány magyar is – utóbbiak közül a legizgalmasabb talán az a négy magyar nyelvű könyv, amelyeket Liszt feltehetőleg 1846–47-es nagy turnéjára készülve szerzett be (bár végül sosem jutott túl a magyar nyelv valamelyes passzív értésén). A gyűjtemény gerincét azonban egyértelműen a szépirodalom adja, emellett szembeszökő a különféle lexikonok és enciklopédiák nagy száma, ami ismét csak Liszt felnőttkorában is folytatott lázas önműveléséről tanúskodik.

Érdeemes számba venni az utóbb elárverezett kötetek kiadási éveit is, még ha egy-egy mű Liszthez kerülésének ideje ennek alapján csak körülbelül becsülhető is meg. A mintegy másfélszáz, 1800 és 1835 között megjelent könyv azt sugallja, hogy az elárverezett kötetek között Liszt egykori párizsi könyvtárának jó néhány darabja is szerepelhetett. A gyarapodás fénykora azonban kétségt kívül az 1835 és 1861 közötti időszak, tehát Liszt utazásainak és weimari udvari szolgálatának korszaka: ekkor évi átlagban 27 könyv kerülhetett a zeneszerző birtokába. Az ezt követő évtizedben jelentősen csökkent a beszerzések mennyisége, mígnem 1870-től – amikor Lisztnak már ismét állandó lakása lett Weimarban – megint gazdagabbá vált az anyag, évenként több mint 20 darab beszerzéséről árulkodva.

Mint a fentiekből látható, a weimari gyűjteményben az 1860-as évek kiadványai csak szerényebb arányban szerepelnek, mintegy tíz kötetnyi évenkénti gyarapodást dokumentálva. E feltűnő különbség természetesen életrajzi okokra vezethető vissza, hiszen Liszt 1861 és 1868 között többnyire Rómában élt, s itt gyűjtött könyvtárának bizonyára csak egy része került utóbb a Hofgärtnerreiba. Amikor ugyanis a Weimar, Pest és Róma között megosztott *vie trifurquée*, azaz „háromfelé szabdaltnak élet” megkezdésével a zeneszerző a '60-as évek végétől feladta állandó római lakását, számos saját könyvét a pesti Nádor utcában található új otthonába küldette át, ahol 1871 őszen weimari könyvtárának egy részét is elhelyezte. A zeneszerző élete folyamán kialakított számos könyvtár közül pedig éppen ez az utolsó, a Budapesten haláláig felhalmozott több mint 3000 kotta és mintegy 270 könyv maradt zárt gyűjteményként az utókorra. Míg ugyanis a Weimarban hagyott köte-

tek a zeneszerző halála után hamarosan (és minden jel szerint immár kibogozhatatlanul) beleolvadtak egy nagyobb gyűjteménybe, a régi Zeneakadémia Sugár (ma Andrásy) úti épületében maradt gyűjtemény minden egyes darabjába a LISZT FERENCZ HAGYATÉKA pecsét került. E bélyegzők nyomán sikerült utóbb a tételeket Prahács Margitnak – majd az ő munkáját folytatva Eckhardt Máriának – fokozatosan kiválogatnia a Zeneakadémia könyvtárának állományából, és Liszt könyvgyűjteményét ma elkülönítve, az 1986-ban létrejött Liszt Ferenc Emlékmúzeumban őrzik.⁴

Liszt budapesti könyvtára a már említett – Rómából, illetve Weimarból átszállított – tételek mellett természetesen elsősorban évi néhány hónapos magyarországi tartózkodásának dokumentumait tartalmazza a zeneszerző 1886-ban bekövetkezett halálát megelőző mintegy másfél évtizedből. Ennek megfelelően ebben a gyűjteményben – szemben az erfurti antikváriushoz került weimari anyaggal – feltűnő a német nyelvű kötetek túlsúlya (több mint 170 darab), amelyek mellett a hatvanegynéhány francia nyelvű kötet egyértelmű kisebbségbe szorul, míg a magyar nyomtatványok száma mindössze kilenc. Épp ily szembeötlő eltérés, hogy az erfurti listán dominál a szépirodalommal szemben a budapesti anyag egy napi használatra szánt szakkönyvtár benyomását kelti: a gyűjtemény főként zenei tárgyú könyvekből áll, s az általános zenetörténeti, zeneelméleti és esztétikai művek mellett kiemelt szerep jut néhány Lisztet különösen érdeklő témának, mint Wagner és Beethoven művészete, vagy épp az egyházzene (különösen a gregorián) elmélete. Utóbbi témakör jelentőségét ráadásul tovább növeli a vallásos tárgyú munkák nagy száma: az egyházzenei vonatkozású kötetekkel együtt ezek a könyvtára mintegy felét teszik ki. Éppen az utóbbi anyag azonban csak részben maradt fent, a végakarát végrehajtói ugyanis Liszt halála után néhány hónappal száz művet (összesen 141 kötetben) a pesti ferencesek kolostorának adták át – ezek közül ma már sajnos, korántsem mind lelhető fel az Alcantari Szent Péter Plébániatemplom gyűjteményében. A ma is a Zeneakadémián őrzött könyvek mintegy felében nyomtatott vagy kéziratos ajánlást találunk, ezek tehát bizonyára tiszteletpéldányként kerültek a zeneszerző birtokába, ennek megfelelően a számára kevésbé izgalmas témájukat – így például a különféle zenepedagógiai szakmunkákat – Liszt valószínűleg ki sem nyitotta.

Mint ahogy Liszt hosszú élete folyamán használt számos könyvtára közül a budapesti az egyetlen, amely lényegében teljesen rekonstruálható, különös jelentőséggel bír, hogy a benne szereplő kötetek mintegy negyedében a zeneszerző keze vonását is felfedezhetjük. Az általában piros vagy kék ceruzával írott bejegyzések többsége ugyan csak egy-egy fontosnak (vagy éppen tévesnek) ítélt szakasz kijelölésére szorítkozik, de akadnak szöveges, az olvasottakat részletesebben interpretáló kommentárok is. Különösen emlékezetes például, amikor Berlioz memoárjainak egy passzusához, amelyben a szerző Beethoven szenvedését túlzó pátosszal a keresztre feszített Krisztuséhoz hasonlítja, Liszt a margón az (alighanem ironikus) *Oh! megjegyzést* fűzi. De efféle anekdotikus apróságnál többet is okulhat a kutató például a Wagner könyveibe került számos bejegyzésből, amelyek a Liszt által minden fenntartás nélkül zseninek tekintett zeneszerző-kolléga prózai írásainak árnyalt kritikájáról tanúskodnak. A Wagner Beethoven-monográfiájában olvasható elemzés a cisz-moll vonósnégyes (op. 131) költői jelentéséről például kivívja csodálatát: „*Beethovenhez méltó*” (*Beethoven würdig*) – jegyzi mellé. A német kultú-

ra és faj felsőbbrendűségét hangoztató, aktuálpolitikus Wagner azonban már korántsem áll ennyire közel Liszt szívéhez. A *Deutsche Kunst und deutsche Politik* egyik bekezdése például, amely a görög antikvitás és a német szellem egységét megteremtő Goethét dicsőíti, láthatóan felbosszantja: „*Helyes, dicsőség neki, de ne feledkezzünk el a teremtmény életképtelenségéről.*” (*Jawohl, Heil, doch vergesse man nicht die Unlebensfähigkeit der Erzeugung.*) A tapintatos és nagylelkű Liszt ritkán fejezte ki ilyen nyíltan egyet nem értését bárkivel szemben, s így az ehhez hasonló, elsősorban önmagának szóló bejegyzések Budapesten őrzött könyvtárát mindmáig a nemzetközi Liszt-kutatás nélkülözhetetlen forrásává teszik.

JEGYZETEK

- 1 Lina Ramann: Franz Liszt. Als Künstler und Mensch. 1. kötet. Leipzig, Breitkopf & Härtel, 1880. 152. p.
- 2 Idézi Hamburger Klára: Liszt. 2., javított, bővített kiadás. Budapest, Gondolat, 1980. 65. p.
- 3 Verzeichniss No. 365 des antiquarischen Bücher-Lagers der Otto'schen Buchhandlung in Erfurt, Paulstrasse Nr. 31. Bücher vermischten Inhalts aus Franz Liszt's Nachlass. 1887. A jegyzéket faksimilében közli és részletes kommentárokkal kíséri Eckhardt Mária és Evelyn Liepsch: Franz Liszt's Weimarer Bibliothek. Laaber, Laaber-Verlag, 1999. (= Weimarer Liszt-Studien, Band 2)
- 4 A gyűjteményt részletesen bemutatja Eckhardt Mária: Liszt Ferenc hagyatéka a budapesti Zeneművészeti Főiskolán. 1. kötet: Könyvek. 2. kötet: Zeneművek. Budapest, Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola, 1986 és 1993.

Mikusi Balázs